

## СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 316

Т. Г. АСТАХОВА

### ЛІДЕРСТВО: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

*Статтю присвячено розкриттю філософського підходу як комплексного, у вивченні проблеми лідерства, котрий може дозволити здійснити всесторонній аналіз цього явища та з'ясувати основні характеристики, які становлять його сутність. Зорієнтовано увагу на окресленні основних концептуальних ліній до проблеми лідерства з позиції історико-філософського аналізу. Аргументовано, що в сучасних умовах соціально-філософські проблеми лідерства багато в чому співдіють з соціально-економічними та соціально-політичними проблемами. Обмеження проблем лідерства суто філософською чи соціально-психологічною (остання домінує в дослідженнях лідерства) проблематиками – малопродуктивне.*

**Ключові слова:** лідерство, лідер, влада, управління, моделі.

Однією з найбільш значущих проблем у суспільстві завжди була проблема управління, влади та лідерства. Лідерство як один з механізмів інтеграції групової діяльності, коли індивід чи частина соціальної групи поєднує та скеровує дію всієї групи, опікуючої, підтримуючої та приймаючої таке керівництво, зацікавлює широке коло дослідників – істориків, політологів, психологів, соціологів, економістів, філософів. “Лідерство, – зауважував відомий французький політолог Ж. Блондель, – так само давнє, як і суспільство. Воно універсальне та неминуче. Воно існує всюди – у великих та малих організаціях, у бізнесі та релігії, у профспілках та благодійних організаціях, у компаніях та університетах. Воно існує в неформальних організаціях, у вуличних угрупованнях та масових демонстраціях. Лідерство за усіма намірами та цілями є ознакою номер один будь-яких організацій. Для того, щоб існувало лідерство, необхідна наявність групи, й усюди, де виникають групи, з’являється лідерство” [2].

У широкому, соціальному, розумінні лідерство – це здатність впливати на окремі особистості та групи людей, спрямовуючи їхні зусилля на досягнення цілей організації чи лідерства. Лідер (англ. leader – ведучий) – це авторитетний член організації чи соціальної групи, особистісний вплив якого дозволяє йому відігравати суттєву роль в соціально-психологічних, соціально-політичних процесах та ситуаціях, у регулюванні взаємовідносин, взаємодії у колективі, групі, суспільстві.

Багато хто із соціологів намагався вирішити проблему лідерства, проте праці мали розрізнений характер та не складали узагальненої теорії.

*Метою статті* є розкрити філософський підхід як комплексний у вивченні проблеми лідерства, котрий може дозволити здійснити всесторонній аналіз цього явища та з'ясувати основні характеристики, які становлять його сутність.

Проте, перш за все, необхідно визначити основні концептуальні лінії на окреслену проблему з позиції історико-філософського аналізу.

Ще за часів античності Плутарх, Геродот, Светоній говорять, перш за все, про діяння великих військових діячів, вождів, підкреслюючи їхній високий розум, дух, сильну волю, видатні якості організаторів, спроможних багато що передбачити. Платон звертав увагу на те, що правитель повинен не лише вміти впливати на підлеглих примусом, але й бути здатним переконувати людей. У свою чергу, Аристотель стверджував, що в основі розподілу людей на керівників та підлеглих лежить божественне призначення, за яким одні народжуються для того, щоб керувати, а інші – щоб підпорядковуватися [7].

Слід зауважити, що в історії розвитку філософської думки питанню лідерства та його ролі в управлінні державою приділяв особливу увагу Сократ, який не залишив по собі писаних джерел. Усе, чим можна послуговуватися – це “Діалоги” Платона, “Спогади про Сократа” Ксенофонта та комедія Аристофана “Хмари”.

Сократ наполягав на тому, що опанування знаннями в будь-якій сфері та вміння застосовувати їх на практиці – неодмінна передумова для утримання позиції лідерства. “Ви, мабуть, помічали, – розмірковував він, – що якщо людина некомпетентна, то вона не намагається повчати ні наших арфістів, хористів, танцівниць, ні борців? Усі, хто має в них авторитет, можуть сказати, де вони навчилися своїй справі” [1].

Людство знає три основні форми влади: надана статусом чи рангом, завойована авторитетом особистості чи породжена силою знання. Сократ чітко виокремлював останню. Люди будуть підкорятися тому чоловікові чи жінці, хто знає, що і як робити, особливо за переламних часів. У такому разі, право на керування набувалося б шляхом оволодіння знаннями та практичними навичками. Коли солдат вивчає тактику, лікар – медицину, моряк – мистецтво навігації, а селянин опановує грамотність у сфері сільського господарства, тоді їх також кваліфікували б як лідерів. Вони накопичили необхідні знання та досвід, тим самим спонукаючи до покори людей недосвідчених, принаймні, в їхній сфері.

Для Сократа та його школи, як показує Платон, знання – головний шлях до лідерства. У цьому можна простежити зародження стрижневої теми в західній традиції. Бажання мати освічених правителів, губернаторів, керівників – чоловіків та жінок, котрі мають владу, засновану на знанні та досвіді, а не отриману за правом народження чи статусом у суспільстві – спонукало до заснування шкіл та університетів. Це було джерело, котре епоха Ренесансу перетворила в могутню ріку.

У свою чергу, Ксенофонт, послідовник Сократа, першого у західній Європі великого вчителя у сфері лідерства, проводить думку, що без поваги влада приречена на занепад. Слабким керівником у будь-якій сфері маніпулюють несумлінні підлегли. Тому універсальним виступає принцип, якого дотримуються істинні лідери в усі часи: надихати, заохочувати власним прикладом. Це особливо важливо там, де люди стикаються з труднощами чи небезпекою: вони очікують, що їхні керівники ризикуватимуть та переживати ті самі труднощі, що й вони, або, принаймні, викажуть готовність до цього. Лідери ті, хто ведуть за собою, піднімають дух, зміцнюють мужність для продовження початого.

Окреслене питання також широко розроблялося й у китайській філософії, зокрема у вченні Лао-Цзи. Якщо традиційно лідерство розуміється як влада та домінування над іншими людьми, то Лао-Цзи виділяє абсолютно інший вектор лідерства, який, до речі, найбільш і відповідає на сьогоднішні потреби людської спільноти. Філософ вважає, що людина, події та явища можуть розглядатися тільки в порівнянні з іншими. Дао метафорично уподібнюється воді, символізуючи підкорення та неподоланність. Не варто боротися проти Дао, потрібно пристосуватися до нього, включатися в нього та працювати з ним.

“Найкращі військові начальники не женуться попереду своїх колісниць”, – писав Лао-Цзи [3]. Мислитель у цьому випадку підкреслює, що правитель, наслідуючий Дао, не повинен звеличуватися над іншими або в першу чергу шукати слави. Таким чином, своєю поведінкою мудрець просто відображає реалії суцього в його природному прояві, так як “Дао любить та лікує всі речі, а не використовує їх”.

Мудрець не повинен використовувати силу саме тому, що він має владу. Лао-Цзи мислив про лідера, який діє в духові смирення, не говіркому та не тиснучому:

- мудрецю непритаманна заклопотаність, він слухає тишу;
- він діє без бажання володарювати;
- він живе без наміру стягувати власність;
- він віддає задарма;
- оскільки він не вимагає поваги до себе, завжди її отримує;
- тому мудрець ставить себе позаду всіх, і все таки залишається попереду;
- чи не тому, що він не переслідує жодних особистих інтересів, його особисті інтереси завжди бувають задоволені [3]?
- “Такий правитель приносить користь десяти тисячам людей і все ж задоволений, знаходячись в стані, що зневажається людьми”, – додає Лао-Цзи [3].

Серед найбільш відомих західних шкіл, які здійснили суттєвий внесок у розробку проблеми лідерства, можна виділити: психоаналітичну (З. Фройд, А. Адлер, К. Г. Юнг), яка вивчала несвідомі фактори процесу

лідерства; йельську (Г. Лассуел, Б. Скіннер, У. Уайт), що досліджувала особливості свідомості політичних лідерів; франкфуртську (Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фромм) – розробляла концепцію “авторитарної особистості” та аналізувала проблему відносин харизматичних лідерів та їхніх послідовників [6].

Філософські аспекти лідерства успішно розробляли Ф. Ніцше, З. Фройд та їхні послідовники. У своїй волонтаристській концепції Ф. Ніцше намагався обґрунтувати необхідність створення вищого біологічного типу – людини-лідера, надлюдини, яка б спиралася не на мораль, а на силу. З. Фройд підкреслював, що прагнення до лідерства виявляє себе з пригнічення лібідо (статева слабкість): маса потребує лідера, аналогічного отцю сімейства [9].

З іншого боку, концепція “особистісно-психологічних якостей” трактує лідерство, перш за все, як індивідуально-психологічне явище, яке можна пояснити, виходячи з нього самого. Так, З. Фройд вважав, що пригнічення лібідо (сексуального потягу) може трансформуватися в прагнення до лідерства, домінування та навіть садизму. Неврастенія, що при цьому виникає, може слугувати передумовою того, що індивід починає шукати способи самоствердження та прагнути до лідерства в різноманітних сферах, окрім, звичайно, сексуальної, причому характеризується вкрай нервовою поведінкою, психологічними зривами, бажанням принизити інших на честь викривленого розуміння власного “возвеличення” [9]. Серед послідовників З. Фройда розповсюджена точка зору, що деякі люди у своїй орієнтації на лідерство та наполегливій боротьбі за самоствердження і владу компенсують комплекс неповноцінності, який виник в дитинстві чи юнацькому віці. При цьому лідерство може виступати і як певний вид нетиповості поведінки, що є наслідком невроту, маніакальної параної та інших відхилень психіки.

Філософське обґрунтування лідерству прагнув дати і Ф. Ніцше, який подавав різноманітні процеси власного життя у вигляді модифікацій дії волі до влади та могутності. Проте він вважав, що ролі лідера в найбільшому ступені відповідає вольова та сильна особистість, “надлюдина”, яку не бентежать духовні та моральні цінності та яка звеличується над “звичайною” людиною так само, як та домінує над мавпою. “Мета людства, – стверджував Ніцше, – полягає в його вищих представниках... Людство має невтомно працювати, щоб народжувати великих людей – у цьому, і в нічому іншому, полягає його мета” [7].

Варто підкреслити, що філософський аспект лідерства менш розроблений у порівнянні з психологічним та соціально-політичним. Так, пошук у мережі Інтернет за ключовими лексемами дозволив знайти лише 286 найменувань. Сучасні філософи досліджують лідерство з точки зору аксіологічного аспекту цієї проблеми. На сьогодні ці дослідження розглядаються як найбільш перспективні [4].

Американські джерела з філософських проблем лідерства можна розділити за формою на дисертаційні дослідження, монографії, статті, аудіо-

та відеоматеріали (інтерв'ю та лекції відомих громадських, політичних та релігійних лідерів), а за змістом виділити такі групи:

– лідерство в системі релігійних установ (дисертаційне дослідження Д. Грієва, в якому порушуються проблеми діяльності релігійних лідерів; серед відеоматеріалів, наприклад, *Ideas, Values and the Presidency* // Purdue University Public Affairs Video Archives., 1991., 1 відеокасета (103 хв.), де обговорюються питання ідеалів та цінностей в системі президентської влади; *Quality Leadership and Organizational Change: Thinking About Quality – The Deming Philosophy* // US Chamber of Commerce and Joiner Associates., 1994., 1 відеокасета (113 хв.) – це презентація книги Crawford-Mason C.I., Dobyns L. L. “Thinking About Quality: Progress, Wisdom and the Deming Philosophy”, у якій обговорюються питання необхідності розробки нових програм навчання досягненню успіху в менеджменті, а також індивідуальних змін кожного члена з метою встановлення якісно нової культури взаємовідносин в організації. У якості прикладу можна навести такі: Maldonado R. Oral History Interview // Archive/Manuscript Control., 1988., 3 аудіокасети (3 години); Flowers T.M. Oral History Interview // Archive/Manuscript Control., 1990–1995., 6 аудіокасет (5 годин); Rorheim A. Oral History Interviews // Archive/Manuscript Control., 1989., 4 аудіокасети (3 години). Усі ці автори (Р. Мальдонадо, Т. Флоуерз і А. Рорхейм) є релігійними діячами та у своїх бесідах обговорюють лідерство в системі церковних організацій, проблеми соціального буття й християнської філософії, необхідності виховання молоді в дусі християнських цінностей тощо, наприклад, Griewe D. P. Training Camp Philosophy and Initial Equipping for Lay Pastor Ministry // Moody Bible Institute. Dissertation., 1995.; а також релігійних лідерів у системі малих груп прочан, посилення за рахунок системи лідерства й книга Дж. Клінтона (1992), де розглядаються питання християнського лідерства, філософії та теології. Перш за все, на паритетних началах існують чисельні конфесії. Окрім того і перш за все, церква виступає як форма соціалізації, тобто поєднує людей, є місцем їхнього спілкування, взаємодопомоги, спонукає до індивідуальних пошуків себе та смислу свого існування. Автори, які розробляють системи лідерства в релігійних установах порушують расові, національні та проблеми моралі. Усі ці дослідження мають переважно релігійне спрямування й можуть бути лише частково застосовані у сфері громадського лідерства. Прикладом є концепція “обслуговуючого лідерства” Р. Гринліфа [4];

– лідерство у сфері освіти або освітянське лідерство. Проблемі лідерства у сфері освіти приділяється велика увага, що пов'язано з уведенням прагматичної педагогічної системи Дж. Дьюї, спрямованої на розвиток у дітей, підлітків та молоді самостійності, соціальної активності, громадянських почуттів [4];

– ціннісний аспект політичного та організаційного лідерства. Ця група досліджень з'явилася відносно недавно (приблизно в кінці 70-х рр.

XX ст.) і пов'язана з іменами К. Ходжкінсона, Г. Фейрхольма, Кучмарських та низки інших дослідників, які розглядають моральний аспект лідерства, інтерпретують цінності як найбільш стабільний елемент в системі лідерства й у відносинах “лідер-послідовники”, стверджують необхідність розрізнення понять “лідерство” та “менеджмент”, найбільш активно, у порівнянні з іншими дослідниками, розробляють ідеальні моделі майбутнього лідерства XXI ст. [4].

У цілому можна сказати, що американські філософи на відміну від своїх європейських та вітчизняних колег, приналежних до різних теоретичних напрямів з використанням різних методик, знаходяться під сильним тиском протестантської етики, з одного боку, і філософських систем Г. Пірса, У. Джемса, Дж. Дьюї та їхніх послідовників – з іншого. У своїх дослідженнях вони використовують в основному методологію прагматизму. Власне процеси та адміністрування розглядаються ними як “філософія в дії”, покликана служити життєвій практиці. Лідерські моделі, що розробляються в межах ціннісних теорій, претендують на те, щоб найліпшим чином керувати людьми та допомогти їм найбільш ефективно “злитися з усією сукупністю досвіду”. Останнє може створювати можливість того, що проблеми лідерства розпочинають вивчати з філософськи особливого, а не з економічно загального.

**Висновки.** У ході дослідження стало можливим резюмувати, що проблемі лідерства притаманні суб'єктно-об'єктні відносини. По-перше, до суб'єктивних факторів лідерства можна віднести особистості самого лідера та його послідовників, відносини між ними та ступінь прихильності тому соціальному колективу, членами якого вони є. По-друге, до об'єктивних умов існування лідерського процесу належить соціальний контекст, який визначається сукупністю соціальних, економічних, політичних та культурних умов, які характеризують соціум у конкретний історичний відрізок часу.

Відповідно до цього, з позиції соціально-філософського аспекту, проблему лідерства можна розглядати як концептосферу, що рухлива та розвивається, як ту, що поєднана з культурним досвідом її носіїв у часі. Тому концептосфера лідерства, розпочинаючи з часів античності і до сьогодення, постійно розвивається, видозмінюється та модернізується. Якщо первинно вона базувалася суто на підході з позиції особистісних якостей (Сократ “лідерство через знання”, Ксенофонт “лідерство як наслідування”, Платон “лідерство через переконання”, Аристотель “лідерство через розподіл влади”, Лао-Цзи “лідерство через пристосовництво”), а пізніше, зі зростанням ролі вивчення психологічних процесів, поглибилася до концепції “особистісно-психологічних якостей” (З. Фройд, А. Адлер, К. Г. Юнг), концепції “авторитарної особи” (Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фромм) та набула вигляду лідерських моделей, що розробляються в межах ціннісних теорій.

Та як би там не було, у сучасних умовах соціально-філософські проблеми лідерства багато в чому співдіють з соціально-економічними та соціально-політичними проблемами. Обмеження проблем лідерства “суто” філософською чи соціально-психологічною (остання домінує в дослідженнях лідерства) проблематиками – малопродуктивне. В іншому разі, рівень розуміння суцього підмінюється дослідженнями конкретно-змістовного, а часто й формально-загального.

#### **Список використаної літератури**

1. Адаир Д. Психология лидерства / Д. Адаир ; пер. с англ. М. Котельников. – Москва : Эксмо, 2006. – 352 с.
2. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу / Ж. Блондель // Политология вчера и сегодня. – 1992. – Вып. 4. – С. 4–7.
3. Древнекитайская философия. Собрание текстов : в 2 т. – Москва : Мысль, 1972. – 363 с. – Т. 1.
4. Ильин А. Н. Природа лидерской одаренности : дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.01 / Ильин Алексей Николаевич. – Уфа, 2012. – 156 с.
5. Карпенко М. В. Понятие лидерства в контексте социогуманитарного знания / М. В. Карпенко // Український науково-теоретичний журнал. – 2008. – № 2. – Т. 11. – С. 17–21.
6. Кудряшова Е. В. Ценности лидерства и лидерство ценностей. Лидерство как предмет социально-философского анализа : монография / Е. Кудряшова, М. Ананченко ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования “Помор. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова”. – Архангельск : Поморский ун-т, 2004 (Правда Севера). – 293 с.
7. Ложкин Г. Лидерство: история и современность / Г. Ложкин, Н. Зубанова // Персонал. – 2001. – № 2. – С. 45–49.
8. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше. – Харьков : Фолио, 2006. – 286 с.
9. Ольшанский Д. В. Основные теории лидерства / Д. В. Ольшанский // Политическая психология. – 2002. – № 4. – С. 56–62.

*Стаття надійшла до редакції 20.08.2014.*

---

#### **Астахова Т. Г. Лидерство: социально-философский аспект**

*Статья посвящена осмыслению философского подхода как комплексного в изучении проблемы лидерства, который может позволить провести всесторонний анализ данного явления, а также определить основные характеристики, составляющие его сущность. Сконцентрировано внимание на определении основных концептуальных линий относительно проблемы лидерства с позиции историко-философского анализа. Аргументировано, что в современных условиях социально-философские проблемы лидерства часто сопряжены с социально-экономическими и социально-политическими проблемами. Ограничение проблем лидерства сугубо философской или социально-психологической (последняя доминирует в исследованиях лидерства) проблематиками – малопродуктивно.*

**Ключевые слова:** лидерство, лидер, власть, управление, модели.

#### **Astakhova T. Leadership: Social and Philosophical Aspects**

*The article is devoted to the philosophical approach, as a complex, in the studying of leadership problem, which can allow to carry out a comprehensive analysis of this phenomenon and to identify main characteristics, which constitute its essence. The main idea is oriented on depicting the basic conceptual lines to the problem of leadership from*

*historical and philosophical analysis positions. It is argued that the problem of leadership inherents subjective and objective relationships. Firstly, the subjective factors of leadership include personality of the leader and his followers, interrelation between them and degree of commitment as a social group, whose members they are. Secondly, to the objective conditions of existence leadership process belongs the social context, which is determined by a combination of social, economic, political and cultural conditions, which characterize the society in a certain historical period.*

*Accordingly, from the position of social and philosophical aspects, the problem of leadership can be researched as a conceptual sphere, which moves and develops, as one which is connected to the cultural experience its carriers at a certain time. Therefore, conceptual sphere of leadership, starting from ancient times to the present, it is constantly developed, modified and upgraded. If initially it was based purely on the approach from the personal qualities position (Socrates “leadership through the knowledge”, Xenophon “leadership as an imitation”, Plato “leadership through persuasion”, Aristotle “leadership through power sharing”, Lao Tzu “leadership through adaptation”) and later with the increasing role of psychological processes and the study of the concept of “personal and psychological qualities” increased as well (S. Freud, A. Adler, K. Jung), the concept of “authoritarian personality” (T. Adorno, H. Marcuse, E. Fromm) and became leadership models which are developed within the theory of value.*

*But, due to current conditions of social and philosophical problems of leadership that has some coincidences with the socio-economic and socio-political problems. Limiting the problems of leadership “only” philosophical or social-psychological (the last one dominates in leadership studies) problems – less productive. Otherwise, level of understanding is replaced by researching of specific substantive, and often formally general.*

**Key words:** leadership, leader, power, control, model.